

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ НЕАЛАГІЗМЫ РЫГОРА БАРАДУЛІНА І ІХ РУСКІЯ ЭКВІВАЛЕНТЫ

У артыкуле аналізуецца аўтарскія неалагізмы Р. Барадуліна і іх рускія адпаведнікі ў аспекце праблемы эквівалентнасці. Вызначаецца ступень адэкватнасці такіх адзінак у перакладах на рускую мову.

Ключавыя словы: *аўтарскі неалагізм, пераклад, эквівалент, ступень адэкватнасці арыгіналу.*

Author's neologisms of R. Baradulin and its Russian equivalents are analysed in this article. The degree of adequacy of such units in translations into Russian is define.

Кожная мова бесперапынна развіваецца і ўдасканальваецца. Письменнікі імкнуцца садзейнічаць яе развіццю, у тым ліку і шляхам стварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў. У навуковай літаратуры такія адзінкі ідэнтыфікуюцца таксама як індывідуальна-стылістычныя або аўтарскія наватворы, аказіянальныя словы, г. зн. адзінкі, прыдуманых “на выпадак” (ад лац. *occasia*). Не занатаваныя ў слоўніках, аўтарскія неалагізмы захоўваюць навізну на значна большым часавым адрэзку, выступаюць фактамі маўлення пэўнай асобы або замацоўваюцца ў пэўным кантэксце – найперш у мастацкіх творах, г. зн. належаць мове асобнага аўтара [12, с. 57].

Аўтарскія неалагізмы – з’ява старажытная, яны былі заўважаны ў творах Ф. Скарыны, П. Бярынды, Л. Зізанія, А. Філіповіча, М. Сматрыцкага і інш. Аднак найбольшага росквіту індывідуальна-аўтарская словатворчасць дасягнула ў 20 – 30-я гг. ХХ ст. Рамантычнае адчуванне і светаразуменне маладога пакалення таго часу прымушала шукаць новыя мастацкія вобразы, алегорыі, разнастайныя па сваёй семантыцы і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўцы. Вялікімі майстрамі аказіяналізмаў былі класікі беларускай літаратуры Янка Купала (*квольнік, скурганіў, грызапёр*) і Якуб Колас (*цёмнакрыліць, сонцавей, іскразьяны*). Шырокае выкарыстанне аўтарскіх наватвораў характэрна для Ніла Гілевіча, Леаніда Дранько-Майсюка, Васіля Зуёнка, Уладзіміра Караткевіча, Максіма Танка і інш.

Сапраўдным майстрам аказіянальнага слова зарэкамендаваў сябе Рыгор Барадулін. Творчасці паэта ўласціва разнастайнасць жанраў, вобразна-стылявых сродкаў, яркая метафарычнасць, тонкі псіхалагізм. Мова Р. Барадуліна надзвычай багатая на аўтарскія наватворы, якія гучаць і ўспрымаюцца ў арганічным адзінстве з народнай стыхіяй, ажыўляюць і робяць яе па-барадулінску шчодрой і натуральнай. Часта аказіяналізмы выступаюць дамінантай усяго твора.

У беларускім мовазнаўстве вывучэнне індывідуальна-аўтарскай моватворчасці прыкметна актывізавалася з 1980-х гг. Сярод грунтоўных прац, прысвечаных гэтай праблеме, можна адзначыць кандыдацкія дысертацыі Г. Басавай,

У. Бобрыка, І. Казейкі, В. Зразікавай, Н. Чарнаброўкінай, М. Шабовіча. Лексікалагічнаму аналізу аказіянальных слоў прысвечаны таксама асобныя артыкулы А. Баханькова, М. Булахавы, М. Прыгодзіча і інш.

Разам з тым многія праблемы аўтарскай неалагізацыі патрабуюць далейшага вырашэння. Датычыцца гэта і праблемы перакладу аказіяналізмаў на іншыя мовы. Як вядома, пераклад аўтарскіх неалагізмаў на іншую мову – справа няпростая. Да ліку даследаванняў, прысвечаных гэтай праблеме, можна аднесці манаграфію Э. Мартынавай [10], кандыдацкія дысертацыі А. Лапцёнак [9], М. Ржавуцкай [13], Т. Трыпуцінай [15]. Але спецыяльныя працы, прысвечаныя праблемам перакладу індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў на іншыя мовы, у сучасным беларускім мовазнаўстве адсутнічаюць.

Пераклад – працэс комплексны. Для правільнай і дакладнай перадачы думкі арыгінала неабходна не толькі знайсці ў мове перакладу адпаведныя словы, але і даць ім адпаведную граматычную форму. Трэба ўлічваць і стылістычныя фактары. Перакласці – гэта значыць правільна і поўна перадаць сродкамі адной мовы тое, што ўжо выказана раней сродкамі іншай мовы.

Асноўная цяжкасць пры перакладзе аўтарскіх неалагізмаў – правільнае разуменне іх значэння. Пераклад аўтарскага неалагізма, значэнне якога ўжо вядома перакладчыку, – задача больш простая, і вырашаецца яна шляхам выкарыстання прыведзеных ніжэй спосабаў і прыёмаў. Пры гэтым неабходна не толькі звяртацца да традыцыйных і даўно вядомых лексікаграфічных даведнікаў (найперш беларуска-рускіх слоўнікаў), але і выкарыстоўваць найноўшыя крыніцы, у тым ліку часопісныя артыкулы, асобныя манаграфічныя даследаванні і інш.

Калі ж перакладчыку трапляецца аўтарскі неалагізм, сэнс якога цяжка высветліць, значэнне наватвора часта падказваецца кантэкстуальна.

Крыніцамі матэрыялу даследавання сталі арыгінальныя паэтычныя зборнікі Р. Барадуліна, а таксама іх рускамоўныя пераклады (паэма “Балада Брэсцкай крэпасці = Балада Брестской крепости”, “Перакуленае = Опрокинутое”, “Изб-

ранная лирика”, “Каждый четвёртый: Стихи” і інш.). На рускую мову творы Р. Барадуліна перакладзілі Н. Кіслік, В. Нікіфаровіч, В. Салаёва, В. Тарас, Я. Хелемскі. Прааналізавана каля 200 арыгінальных аўтарскіх неалагізмаў і іх рускамоўных адпаведнікаў.

У большасці выпадкаў перакладчыкі выкарыстоўваюць поўныя эквіваленты – структурныя і семантычныя адпаведнікі аўтарскіх неалагізмаў Р. Барадуліна, якія супадаюць цалкам. Яны абазначаюць назвы прадметаў (*аэраполе – аэрополе, электракобра – электрокобра*), прыметы (*бульбападобная – бульбоподобная, снежнарутая – снежнорутая*), дзеянні (*атаманіць – атаманишь, крывянец – кровенеть*):

*Добры дзень,
Антыскептык Андрэй –
Рускай мовы вялікі прыгонны!*

*Добрый день,
Антискептик Андрей –
Русской речи невольник великий!*

Блізкасць формы выражэння суадносных слоў дазваляе перакладчыку ўжываць эквівалентны адпаведнік, дакладна і поўна перадаць падзеі і з’явы:

*Хату імшылі.
Дажды-грыбасеі
з прычыны такой не імшылі.*

*Хату мы конопатили, гоношили.
Даже дожди-грибосеи
по этой причине не моросили.*

Пры гэтым заўважаецца спецыяльнае захаванне барадулінскіх наватвораў у перакладзе, асабліва тады, калі ў рускай мове такога слова няма і ўтварэнне яго з пункту гледжання кананічнасці немагчымае. Захаваныя наватворы ў перакладзе на рускую мову можна лічыць поўнымі эквівалентамі.

Знайсці дакладныя сэнсавыя і стылістычныя адпаведнікі індывідуальна-аўтарскім неалагізмам у рускай мове часам бывае няпроста. Таму сустракаюцца выпадкі, калі аўтарскія неалагізмы перадаюцца частковымі эквівалентамі. Пры такім перакладзе не захоўваецца дакладная семантыка і марфалагічная структура аўтарскага неалагізма. Да частковых эквівалентаў адносяцца наступныя пары слоў: *борна – лесно, воўк-ненажэра – волк, зялёна – зелень, ліставей – листва, небазвон – небосклон, світальна – сиянье, снегавей – снежный* і інш.

Сярод перакладных адпаведнікаў пэўнае месца займаюць трансфармацыйныя адпаведнікі, якія ў рознай ступені адлюстроўваюць змест арыгінальнага твора. Трансфармацыйныя адпаведнікі – семантычна тоесныя адзінкі, утвораныя шляхам пераўтварэння лексем арыгінала на розных структурных узроўнях [9, с. 34]. Ужываюцца такія віды трансфармацый, як марфалага-сінтаксічная, лексіка-сінтаксічная і лексічная.

Пры марфалага-сінтаксічнай трансфармацыі лексічнае значэнне арыгінала захоўваецца і перадаецца словамі іншай марфалагічнай структуры:

*Чужэюць родныя мясьціны
з году ў год.
І мы штодня сабе чужэем
самі.*

*Места отечества чужей
из года в год,
И мы себе чужей становимся
с годами.*

Але несупадзенне словаўтваральных сродкаў патрабуе асаблівай увагі. Так, перакладчык замяняе прыслоўі *зімова, завейна* параўнаннямі *как зима, сурова; как ветка перед зимой*:

*Я спазніўся на дзень адзін,
Каб пачуць апошняе слова.
І дагэтуль гарыць палын,
І дасюль на душы зімова.*

*Я опоздал на один день,
Не успел услышать последнее
слово.
Вина моя сгустилась, как тень,
Как полынь, горька,
Как зима, сурова.*

*Завейна
Адной галінцы
Застацца гібець зімою.*

*Как ветка перед зимой,
Одна оставалась мама.
И жалко рукой махала.*

Марфалагічныя змены прыводзяць да іншай сінтаксічнай структуры сказаў, таму пераклад страчвае канкрэтнасць і выразнасць.

Лексіка-сінтаксічныя замены дакладна перадаюць семантыку арыгінальных аўтарскіх неалагізмаў, часам дапаўняюць новай інфармацыяй. У перакладах замест адной арыгінальнай лексемы ўжываюцца словазлучэнні розных тыпаў.

Назоўнікі і прыслоўі арыгінала звычайна перадаюцца словазлучэннямі “прыметнік + назоўнік”, дзе прыметнік удакладняе, канкрэтызуе значэнне назоўніка.

*Заклятыя Місіянеры –
Меліяратары,
Што маюць падчас
Звіліну-думку –
І тую прамую – адну.
Хоць вочы заплюшчы –
так холадна-бела,
і белыя-белыя вейкі ў каня.*

*Сверхзавятые
Миссионеры – мелиораторы,
Из тех, кем движет – увы!
– мозговая “Извилина”,
мелко-прямая одна!
Жмурься не жмурься:
всё в холоде белом.
Ресницы белым-белы у коня.*

Пры перакладзе можна заўважыць больш складаныя трансфармацыі, калі ў выніку адбываюцца змены ў структуры цэлага сказа. Такія трансфармацыі павялічваюць колькасць лексем, працягласць сказаў. Напрыклад, перакладчык замяняе назоўнік *лівень-жыццядар* двухсастаўным сказам *дарит ливни май*. Двухсастаўны сказ набывае новую семантыку ў перакладным тэксце.

*І захлыну абшар
Зялёнаю крывёю.
Мне лівень-жыццядар
Ахвяраваў прыволле.*

*Мне дарит ливни май –
Плachu душистой данью.
Вновь затоплю сарай
своей зелёной дланью!*

Аўтарскія неалагізмы маюць частковыя супадзенні, не захоўваюць свайго поўнага лексічнага значэння і марфалагічнай структуры. У выніку пэўная частка аўтарскага наватвора пры перакладзе губляецца. Перад чытачом з’яўляецца іншае слова, словазлучэнне, сказ, якія толькі прыблізна нагадваюць аўтарскі арыгінал.

Сустракаецца нязначная колькасць выпадкаў, калі пры перакладзе адбываецца перадача зместу зусім іншымі лексічнымі адзінкамі, якія

не маюць з арыгінальным наватворам ні сэнсавага, ні марфалагічнага падабенства.

Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы зусім адсутнічаюць у такіх перакладах: *астарэць – одрхлеть, падступны – недоступный, суравей – злей, угнеўлена – и пузыри блестят, цікаўна – всё і інш.*

<i>І выгнанец Хоча на радзіму, Хоць счужэную, Але сваю.</i>	<i>И потянет душу нестерпимо Вновь взглянуть На родину свою.</i>
<i>І незабытна ўспамінаю тую, Што не збылася на маім вяку.</i>	<i>С печалью ту всё время вспоминаю, Что не случилось на моём веку.</i>

Дзеясловы замяняюцца дзеяслоўнымі словазлучэннямі, дзе залежныя кампаненты ўдакладняюць дзеянне, выражанае галоўным дзеяслоўным кампанентам.

<i>Мой дзень асенніца ў журбе. Ліст эжоўкы ў забыццё білет.</i>	<i>Мой день провела печаль, Посланица осенних лет.</i>
<i>У выдыхах захмарных Завая ведзьміца</i>	<i>Сеет высеки В высях Метелица.</i>
<i>Дзе глыб угнеўлена шыпела, Калі на хвалі лівень лёг.</i>	<i>И пузыри блестят со дна, Где вдруг захлестывало лодки, Когда на волны ливень лёг.</i>

Дзякуючы ўведзеным новым лексемам і сказам перакладчык фактычна становіцца суаўтарам Р. Барадуліна, дапаўняе-перастварае яго вершаваны твор. Адбываюцца змены і ў семантыцы, якія ўвогуле можна лічыць немэтазгоднымі, бо яны прыводзяць чытачоў да рознага ўспрымання тэкстаў арыгінала і перакладу.

Пераклад церпіць страты таксама ў выніку пропуску аўтарскіх неалагізмаў з-за немагчымасці падабраць дакладны эквівалент да аўтарскага наватвора. Гэта рашэнне перакладчыка, у такім выпадку губляецца неабходная інфарматыўнасць, стылістычная і экспрэсіўная афарбоўка індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, якія перакладчык нічым не кампенсуе. Так, не знайшлі аналагаў у вершаваных перакладах аўтарскія неалагізмы *досвіткавая, звідна, лосьна, пакрэплы, счужэлая і інш.*

<i>Рукамі пакрэплымі Кашулі сушыць развешвала, Бяліла радасці палатно.</i>	<i>Мать на просушку Рубашки развешивала, Белила радости полотно.</i>
<i>Звідна карміла агонь з рукі, Яму выбірала кавалкі лася – Бяросту...</i>	<i>Пламя печное кормила из рук Тонкой берёстой...</i>
<i>У Белаветы – лосьна, язьна ў Шчары.</i>	<i>Идут круги – язами плещет Щара.</i>

Семантыка вершаваных радкоў зацямяецца, а ў некаторых выпадках зусім страчваецца. У выніку скажаецца інфармацыя арыгінальнага твора.

Аналіз перакладу аўтарскіх неалагізмаў Р. Барадуліна на рускую мову засведчыў перавагу эквівалентных сродкаў, найперш поўных супадзенняў, што можна патлумачыць значнай блізкасцю дзвюх моў.

Пэўнае месца займаюць частковыя эквіваленты, ужыванне якіх пераважна тлумачыцца адметнасцямі лексікі дзвюх моў. Пры гэтым неадэкватныя замены не толькі перадаюць агульны сэнс, але і дапаўняюць вершаваны радкі новай інфармацыяй.

Сустрэкаецца неадэкватная перадача, з пропускам аўтарскіх неалагізмаў у тэксце перакладу. Пропускі наватвораў і дабаўленні слоў і сказаў – значны недахоп перакладу. У выніку адбываецца разыходжанне з тэкстам арыгінала па змесце, пераклад губляе дакладнасць, страчваецца глыбіня арыгінальнага твора, нягледзячы на даволі ўдалы ў цэлым пераклад паэтычных радкоў Рыгора Барадуліна.

Спіс літаратуры

1. Барадулін, Р. Балада Брэсцкай крэпасці = Балада Брестской крепости : паэма / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ, 1975.
2. Барадулін, Р. Збор твораў : у 5 т. / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ, 1996 – 1998. – Т. 1 – 2.
3. Бородулин, Р. Опрокинутое = Перакуленае / Р. Бородулин. – М. : Время, 2010.
4. Бородулин, Р. Белая яблоня грома : Стихи; пер. с белорус. / Р. Бородулин. – М. : Мол. гвардия, 1988.
5. Бородулин, Р. Избранная лирика / Р. Бородулин. – М. : Мол. гвардия, 1969.
6. Бородулин, Р. Избранное : Стихотворения, поэмы (1955 – 1983); пер. с белорус. / Р. Бородулин. – М. : Худож. лит., 1985.
7. Бородулин, Р. Каждый четвёртый : Стихи / Р. Бородулин. – М. : Сов. писатель, 1984.
8. Бардовіч, А. М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы : Вучэб. дапам. для агульнаадукац. школ, ліцэяў, гімназій / А. М. Бардовіч, М. М. Круталевіч, А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2000.
9. Лапцёнак, А. М. Лексіка-фразеалагічныя асаблівасці перакладаў твораў Івана Навуменкі на рускую мову ў аспекце праблемы эквівалентнасці : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А. М. Лапцёнак. – Мінск, 2009.
10. Мартынава, Э. М. Беларуска-ўкраінскі паэтычны ўзаемапераклад / Э. М. Мартынава. – Мінск, 1973.
11. Прыгодзіч, М. Р. Сэнс у іх хаваецца яшчэ больш, чым паэзія... : Аўтарскія неалагізмы як факт мовы / М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 8.
12. Прыгодзіч, М. Р. 3 гісторыі вывучэння аказіяльнай лексікі беларускай мовы / М. Р. Прыгодзіч // Слова ў кантэксце часу : да 80-годдзя праф. А. Наркевіча : зб. навук. прац. – Мінск, 2009.
13. Ржавуцкая, М. С. Пераклад сінтаксічных канструкцый з беларускай мовы на рускую (на матэрыяле твораў Івана Мележа) : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.02 / М. С. Ржавуцкая; БДПУ. – Мінск, 2000.
14. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984.
15. Трыпуціна, Т. М. Аналіз мовы твораў Янкі Брыля і рускага іх перакладу : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.02 / Т. М. Трыпуціна; МДПІ. – Мінск, 1977.

Алена МАНТУР,
аспірант кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 9 сакавіка 2015 г.